

ŹRÓDŁA

Podstawę niniejszej edycji stanowią źródła bezpośrednie, tj. autografy, a w przypadku ich braku – źródła pośrednie, czyli fotokopie bądź reprodukcje autografów w różnych publikacjach oraz istniejące wydania listów. Gdy nie dysponujemy autografem ani jego reprodukcją, wybieramy wydanie możliwie kompletne i wierne oryginałowi.

Grupa listów opartych na autografach jest nieliczna. Należą do niej listy: 1–4, 8, 9, 11, 13–15, 28, 31, 33, 37, 74, 76, 81, 83, których autografy znajdują się w zbiorach: Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie¹, Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Musée Royal de Mariemont (Belgia) i Literárního Archívu Památníku Národního Pisemnictví w Pradze. Reprodukacja pełna posłużyła do opracowania listu 38, natomiast reprodukcje niepełne zostały wykorzystane do opracowania listów: 16, 17, 24–26, 30 i 78².

Podstawą wydania grupy listów Chopina do Jana Białobłockiego (nr 17, 18, 21–23, 29, 34–36) jest – częściowo – publikacja Stanisława Pereświat-Sołtana (1926/3)³, częściowo zaś (nr 16, 24–26, 30) – publikacja Leopolda Binental (1930). Listy do Tytusa Woyciechowskiego (nr 39, 43, 51–53, 55, 57–68) zostały podane według wydania Henryka Opieńskiego (1910), opracowanego na podstawie autografów znajdujących się wówczas u wnuka Woyciechowskiego – Jana Tomasza Wydźgi w Wozuczynie. Oryginały owych listów spłonęły w pożarze dworu podczas pierwszej wojny światowej. Wierność tych przekazów nie budzi wątpliwości, choć również w nich znajdujemy niekiedy słowa i nazwiska najwyraźniej źle odczytane. Podstawą wydania listów Chopina do rodziny pisanych z Berlina (nr 40–42), Drezna (nr 50, 72), Pragi (nr 49, 73), Wiednia (nr 44–48, 74–75, 77–80, 82, 84–85, 87) i Wrocławia (nr 71) stały się – z konieczności – publikacje Maurycyego Karasowskiego (1862, 1869), zaś listów nr 32, 86 i 88 – praca Karłowicza (1904P). Oryginały wszystkich tych listów zaginęły po 19 września 1863 podczas rabunku mieszkania Izabelli i Antoniego Barcińskich na drugim piętrze pałacu Andrzeja hr. Zamoyskiego (Nowy Świat 1245A), po zamachu na carskiego namiestnika Teodora hr. Berga. Zniszczeniu uległy wówczas także inne pamiątki chopinowskie, m.in. fortepian firmy Buchholtza i portret pędzla Ary Scheffera⁴. Jakkolwiek zawarte w publikacjach Karasowskiego z 1862 i 1869 teksty listów Chopina nie są kompletne, a ponadto nie zostały przepisane wiernie

¹ Autografy listów, kompozycji i ich pierwszych wydań oraz ikonografia i pamiątki zgromadzone w MFC do 31 XII 2005 są własnością Towarzystwa im. Fryderyka Chopina. Od 2006 roku znajdują się one w depozycie Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina w Warszawie.

² Pełny wykaz wydań listów, wierszy i zapisków Chopina, będących podstawą niniejszego tomu *Korespondencji*, został zamieszczony w *Bibliografii*, część I.2.a.

³ Skrócony zapis bibliograficzny (nazwisko i data) odсыła do *Bibliografii* (*Źródła* bądź *Literatura*).

⁴ Informacje o tym wydarzeniu podane zostały w krakowskim „Czasie” (1863 nr 217, 24 IX, s. 2–3 oraz nr 218, 25 IX, s. 1). Maurycy Karasowski zamieścił je w przedmowie do drugiego tomu książki *Friedrich Chopin. Sein Leben, seine Werke und Briefe*, Dresden 1877, s. 7–10.

i nie zawsze były poprawnie odczytane, przyjęliśmy je za podstawę źródłową, bowiem w porównaniu z innymi przekazami z epoki, a więc z kopią Izabelli Barcińskiej (MFC, nr inw. M/480/1–2) oraz z kolejnymi wydaniem tych listów w książkach Maurycego Karasowskiego (1877, 1878, 1882) wydają się bliższe oryginałowi, mniej upiększone i wygładzone stylistycznie w opracowaniu redakcyjnym. Krystyna Kobyłańska (1972) w swym wydaniu listów Chopina do rodziny niewątpliwie przecenia znaczenie kopii Barcińskiej, uważając, że została ona sporządzona z autografów dla celów publikacji w „Bibliotece Warszawskiej” w 1862 i 1869 roku. Autorka nie wzięła jednak pod uwagę ani korespondencji Karasowskiego z Izabellą Barcińską z 1876 roku⁵, ani uwag autora w przedmowie do wydania niemieckiego z 1877 roku. Nie porównała też zachowanego autografu listu Józefa Elsnera do Chopina z 14 września 1834 z wydaniem Karasowskiego i kopią Barcińskiej. Z materiałów tych wynika, że Karasowski, mieszkający wówczas w Warszawie, wypożyczył listy Chopina od Justyny Chopinowej i własnoręcznie sporządził ich kopie, a następnie opublikował za wiedzą rodziny w „Bibliotece Warszawskiej” w 1862 roku, zaś drugą część w 1869 roku, tym razem już bez zgody rodziny⁶. Po śmierci matki Chopina listy znalazły się u Izabelli Barcińskiej. W korespondencji Karasowskiego z Barcińską nie ma w ogóle mowy o tym, by sporządzała ona jakiegokolwiek kopie dla Karasowskiego. Kiedy zaś zabiegał on u niej o potwierdzenie dla wydawcy niemieckiego, iż listy, które podał do druku, „są istotnie autentyczne i z wolą i upoważnieniem” siostry Chopina przepisane i opublikowane w 1862 roku⁷, ta odpowiedziała, że „dla braku listów własnoręcznych brata mojego Fryderyka Chopina żadnym kopiom mi nieznanym autentyczności przyznawać nie mogę”⁸. Nie pisałaby w ten sposób, gdyby własnoręcznie kopiowała listy dla Karasowskiego. Co więcej, listy te świadczą, że kopia Barcińskiej jeszcze w 1876 roku nie istniała. Musiała ją ona sporządzić później na podstawie publikacji Karasowskiego z 1862 i 1869 roku oraz wydań listów Chopina w „Ruchu Muzycznym” z 1857 i 1858 roku, choć cel tego własnoręcznego skopiowania nie jest jasny. Warto podkreślić, że różnice między kopią Barcińskiej a wydaniem Karasowskiego w „Bibliotece Warszawskiej” są w gruncie rzeczy nieznaczne (Kobyłańska je wyolbrzymia), a wynikają z jednej strony – ze zdarzającej się wszak przy przepisywaniu nieuwagi (np. w interpunkcji, w ortografii), z drugiej zaś – z kolejnych retuszów redakcyjnych (poprawa błędów drukarskich, korekta stylistyczna itp.). Nie ma natomiast ani jednego fragmentu, który znalazłby się u Barcińskiej, a nie byłoby go u Karasowskiego (dotyczy to również przepisanych przez Barcińską przypisów).

⁵ Oryginały w zb. MFC, nr inw. M/467, M/482/1, M/482/2; korespondencję Karasowskiego z Barcińską opublikowała Wiesława Kordaczuk (1971).

⁶ W liście do Izabelli Barcińskiej z 26 grudnia 1876 Karasowski tłumaczy się: „gdy w rok później [tzn. 1863] wszystkie listy i pamiętki po Chopinie uległy zniszczeniu, pozostało w moim posiadaniu kilkanaście listów, które dawniej skopiowałem; nie chcąc, ażeby jaki znowu wypadek spowodował ich zatracenie, wydałem je, opa-

trzywszy stosownymi objaśnieniami i innymi szczegółami, dotyczącymi osoby Chopina, jak wiadomo w «Bibliotece Warszawskiej» 1869 r.”; zb. MFC, nr inw. M/467.

⁷ List Maurycego Karasowskiego do Izabelli Barcińskiej z 3 grudnia 1876, por. Kordaczuk 1971, s. 110.

⁸ List Izabelli Barcińskiej do Maurycego Karasowskiego z 23 grudnia 1876, por. Kordaczuk 1971, s. 113.

⁹ Wróblewska [-Straus] 1969, s. 23.

¹⁰ Na przykład Frederick Niecks (1890).

Natomiast na czwartej stronie kopii, po tekście listu z Berlina z 27 września 1828, Barcińska zaczęła przepisywać już nie tekst listu, a tekst Karasowskiego: „Wyjeżdżając z Berlina, prof. Jar. i Fryderyk dostali za towarzyszywo podróży trzech Niemców” itd., i zreflektowawszy się, tekst ten skreśliła. Tak więc również analiza tekstu kopii potwierdza, że Barcińska przepisywała teksty listów z publikacji Karasowskiego w „Bibliotece Warszawskiej”, a nie z oryginałów. Z tego względu jej kopia nie stanowi podstawy źródłowej dla naszej edycji. Stanowisko to potwierdza wcześniejszą opinię Hanny Wróblewskiej-Straus⁹.

W książkach Karasowskiego z 1877 i 1882 roku teksty omawianych listów uległy dalszym zniekształceniom i retuszom redakcyjnym, czasem wręcz „sparafrasowaniu”, jak to określił Ferdynand Hoesick (1912, s. 9). Wszystkie one różnią się znacznie od siebie, a ich porównanie mogłoby się stać przedmiotem oddzielnego studium. Na przykład w wydaniu niemieckim (Karasowski 1877) znajdują się fragmenty, których autor nie umieścił w innych wydaniach, przy czym treść ich bynajmniej nie wskazuje na to, by przyczyn skreślenia należało upatrywać wyłącznie w ingerencji cenzury. Niektóre z tych „dodanych” fragmentów komentujemy w przypisach, bowiem autorzy zagraniczni¹⁰ uważali je za autentyczne, znając je jedynie z niemieckiego wydania książki Karasowskiego. Można – rzecz oczywista – ubolewać nad formą, w jakiej Karasowski przekazał listy Chopina, trzeba wszelako mieć świadomość, że gdyby ich nie skopiował, nie pozostałby już żaden ślad z tej części spuścizny epistolarnej kompozytora.

Do niniejszego tomu *Korespondencji* Chopina zostały włączone wierszowane powinszowania Fryderyka (nr 1–4) i Emilii (z podpisami rodzeństwa) Chopinów (nr 16, 28) pisane dla rodziców z okazji imienin i urodzin, wiersz wpisany do sztambucha Ludwiki Cichowskiej (?) (nr 5), wiersze do Juliana Fontany (?) (nr 7) i Ignacego Maciejowskiego (?) (nr 56) oraz fragment wiersza z 1826 roku (nr 27). Znalazły się tutaj także dwa wiersze Konstancji Gładkowskiej zapisane w *Albumie* Fryderyka Chopina na osiem dni przed opuszczeniem przez niego kraju w 1830 roku (nr 69, 70). Oddzielną część stanowią streszczenia listów zaginionych, podane za Karasowskim (1869) i Karłowiczem (1904 P.). Mają one odrębną numerację i oznaczenie (por. S1 i S2).

ZASADY EDYCJI

Listy zostały uporządkowane chronologicznie, zgodnie z datami umieszczonymi w nagłówkach. Brakujące daty zostały zrekonstruowane na podstawie stempla pocztowego, a gdy i tego nie było – na podstawie treści listu oraz znajomości kontekstu historycznego. Daty ustalone przez nas bądź wcześniej, przez innych wydawców, umieszczamy w nawiasach kwadratowych. Daty podane przez innych wydawców zostały w każdym przypadku zweryfikowane.

Listy pisane w obcych językach przedstawione są najpierw w oryginale, a następnie (poniżej) – w przekładzie na język polski. Przekłady listów zostały niekiedy dokonane na nowo, zaś w przypadku wykorzystania wcześniejszych wydań były one weryfikowane. Jeśli nie podano inaczej, przekłady listów oraz recenzji i artykułów publikowanych w *Aneksie* pochodzą od autorów opracowania.

W niniejszej edycji każdy list traktowany jest jako odrębna całość. Opracowanie zawiera: nagłówek z imieniem i nazwiskiem autora, pomijanymi gdy autorem listu jest Fryderyk Chopin, imieniem i nazwiskiem adresata wraz ze wskazaniem miejsca jego pobytu (zaczepniętego z adresu, a w przypadku jego braku – zrekonstruowanego) oraz miejscem i datą powstania listu. Wszystkie dane pochodzące od autorów opracowania zostały ujęte w nawiasy kwadratowe. Zgodnie z przyjętym zwyczajem, Chopin zapisywał adres na ostatniej stronie złożonej kartki listu. Adres oraz opis stempla pocztowego umieszczony jest bezpośrednio po przytoczonym tekście listu.

Każdy list zaopatrzonej jest w metrykę, wskazującą na źródło, tj. podstawę wydania (autograf, jego reprodukcja bądź wybrana publikacja); gdy dysponowaliśmy autografem, podajemy miejsce jego przechowywania, historię i skrócony opis (format, liczba stron, papier, stan zachowania). W dalszej kolejności wyszczególniamy pierwsze wydanie listu, niekiedy pokrywające się z podstawą źródłową, pierwszą reprodukcją oraz pierwszą prezentacją autografu na wystawie.

W przytoczonych tekstach listów staraliśmy się ograniczyć do minimum ingerencje redakcji. Zachowujemy niezmienną leksykę i składnię Chopina. Zdecydowaliśmy się jednak na częściową modernizację ortografii i interpunkcji. Poprawiamy więc łączną lub rozdzielną pisownię wyrazów; zgodnie z zasadami współczesnej ortografii zamieniamy np. literę *j* na *i* (np. zamiast „komedja” piszemy „komedia”), *y* na *j* (np. zamiast „woyewoda” piszemy „wojewoda”) oraz *i* na *j* (np. zamiast „dziękuie” piszemy „dziękuję”, zamiast „iak” – „jak”), czy też *z* na *s* (zamiast „zkaąd” piszemy „skąd”). Zamieniamy też końcówki fleksyjne, np. „lekcij” na „lekcji”, „aleji” na „alei”; końcówki przymiotników rodzaju żeńskiego i nijakiego w narzędniku i miejscowniku typu: *-em* lub *-ém*, *-émi* zmieniamy na *-ym*, *-im*, *-ymi*, np. „takiemi” na „takimi”, „jasném” na „jasnym”, „czém” na „czym” itp. (tę ostatnią zmianę pominęliśmy jedynie w przypadku tekstów rymowanych).

Pozostawiamy natomiast bez zmian pisownię charakterystycznych w listach Chopina spolonizowanych słów obcego pochodzenia, np. „interessa”, „korrespondencja”, „wiolonczella”, „dressowany”. Obce słowa podane są w formie takiej jak w oryginałach, z charakterystycznymi zbitkami niemiecko-polskimi czy łacińsko-polskimi, np. „Instrumentmacherzy”, „examen”, „exameny”, „akkompagnament”. Zachowujemy przyjętą obocznie w pierwszej połowie XIX wieku pisownię wyrazów z literą *x*, np. „xiąże”, „explikować”, „execucja”. Jeśli jednak w wydaniu przyjętym za podstawę pisownia ta była poprawiona, wtedy podstawy nie zmieniamy. Gdy opracowanie oparto po części na reprodukcji oryginału, po części zaś na wykorzystanym wydaniu, wówczas w jednym liście występuje niekiedy pisownia podwójna jakiegoś wyrazu. W naszej edycji nie ujednolicamy dowolnego użycia przez Chopina wielkich i małych liter w zwrotach grzecznościowych – „Ty”, „Ciebie”, ale też – „twoim”, „tobie”, „ciebie”, a czasem również w nazwach własnych lub w nazwach świąt. Zachowujemy też duże litery w słowach wyrażających szacunek – Papa, Mama, Pani Dziewanowska, Panna Ludwika, oraz w nazwach dni tygodni i miesięcy, przyjęte powszechnie w tym czasie. Poprawiamy w młodzieńszych listach Chopina niektóre rażące błędy ortograficzne w rodzaju „chonor”, z od-

notowaniem w przypisie, iż w tekście taka błędna pisownia występuje; uzupełniamy też brakujące znaki diakrytyczne (nie odnotowując tego w komentarzu). Pozostawiamy natomiast błędy gramatyczne, drobne przeoczenia itp. Poprawianie ich nie tylko odjęłoby listom cechy autentyczności, ale też udaremniłoby charakterystykę osobowości autora, pewien rodzaj niedbałości, roztargnienie, spontanizację wypowiedzi. Z kolei, zachowując oryginalną, Chopinowską pisownię nazwisk i nazw geograficznych, zgodną z obyczajem jego czasu, podajemy w przypisie ich poprawną formę dla uniknięcia nieporozumień. Również tytuły utworów muzycznych podane są w takiej formie, w jakiej pojawiają się w listach, wraz ze skorygowaniem ich w przypisach. W celu wyróżnienia tytuły książek, dzieł muzycznych i teatralnych oraz literowe nazwy dźwięków i tonacji podajemy zwyczajowo kursywą, a nazwy czasopism umieszczamy w cudzysłowie bez względu na oryginalny zapis Chopina. Pozostawiamy skróty w nazwiskach, wyjaśniając je w przypisie przy pierwszym wystąpieniu. Podkreślenia w autografach listów Chopina zamieniamy na druk rozstrzelony. W „Kurierach Szafarskich”, oprócz stosowania podkreśleń, Chopin naśladował zróżnicowany krój czcionek „Kuriera Warszawskiego”. Ponieważ zbyt trudno byłoby ustalić wielkość i rodzaj „czcionki”, pozostawiamy jedynie kursywę Chopina w tytułach i śródtytułach „Kurierów Szafarskich”.

Nie staramy się naśladować graficznej formy autografów listów Chopina, tzn. nie zachowujemy ani oryginalnych wielkości wcięć akapitowych w nagłówkach, ani długości czy liczby wersów na stronie, ani też umiejscowienia podpisu pod listem itp. Przyjmujemy jednolitą formułę dla wszystkich listów, uwzględniając oryginalną kolejność poszczególnych jego elementów (np. daty stawiamy tam, gdzie je umieścił Chopin: na początku bądź na końcu listu). Tradycyjnie nadajemy głębsze wcięcia nagłówkom i podpisom listów oraz tekstom wierszowanym, zwykłe wcięcia akapitowe odrębnym całościom w toku wypowiedzi, zaś pozostałe elementy listu porządkujemy zawsze *a linea*. Jeśli w liście występują dopiski na marginesach, podajemy ich treść na końcu, zaznaczając w przypisie: „dopisek na marginesie” i dodając numer strony listu.

Wprowadzane przez Chopina fragmenty tekstów w obcych językach podane są w takiej postaci, w jakiej występują, bez poprawiania błędów gramatycznych i ortograficznych (także bez nadawania im kursywy, występującej zwykle w tekstach drukowanych, np. u Karasowskiego i Binentalę); ich poprawna forma wraz z polskim tłumaczeniem odnotowana jest w przypisie.

Jeśli w tekście listu występują skreślenia, pomijamy je, odnotowując jedynie w opisie autografu, że w tekście występują słowa skreślone lub też zamazane i nieczytelne.

Interpunkcja została poprawiona zgodnie ze współcześnie przyjętymi zasadami. Zachowaliśmy jednak charakterystyczne dla Chopina długie pauzy —. W oryginałach zaznaczają one — z jednej strony — nieistniejące akapity, z drugiej zaś — pełnią funkcję oddechu, przerywnika w toku myślowym. Akapity stosujemy zgodnie z ich występowaniem w autografach bądź w tekstach przyjętych za podstawę wydania.

Uwspółcześnienie ortografii i interpunkcji przyjęliśmy ze względu na większą czytelność tekstów, jak również ze względu na konieczność ujednolicenia zasad wydawniczych. Ponie-

waż nie dysponujemy wszystkimi autografami, a w tekstach przyjętych za podstawę mamy bądź próbę wiernego przekazania tekstu Chopina (np. Opieński 1910, Binental 1930), bądź różne metody modernizacji, publikowane listy miałyby nader niejednorodną postać edytorską. Reprodukcje autografów zachowanych listów w niniejszym tomie pozwalają wszakże na zapoznanie się z oryginalnym zapisem Chopina.

Teksty listów, ze względu na różnorodność zawartego materiału, wymagały obszernych przypisów i komentarzy, które obejmują:

- 1) biogramy osób wzmiankowanych w listach; gdy chodzi o nazwiska powszechnie znane i opracowane w ogólnie dostępnych źródłach leksykograficznych, przypisy mają jedynie charakter przypomnienia najważniejszych informacji, zwłaszcza wiążących się z tekstem listu; pozwalamy sobie natomiast na obszerniejsze noty w przypadku nazwisk mało znanych, gdy udało się zebrać stosowne materiały;
- 2) objaśnienia występujących nazw miejscowości;
- 3) informacje na temat ubytków w tekście wynikających z uszkodzenia autografu oraz domyślnego uzupełnienia tych ubytków na podstawie wcześniejszych wydań bądź własnych intuicji;
- 4) informacje o trudnościach czy niemożności odczytania tekstu bądź o mylnym odczytaniu przez poprzednich wydawców;
- 5) tłumaczenia obcych słów (także rodzimych, dziś archaicznych) oraz zwrotów i cytatów, z podaniem ich źródła;
- 6) objaśnienia tytułów dzieł muzycznych, literackich, teatralnych i innych wzmiankowanych w listach;
- 7) komentarze historyczne odnoszące się do opisywanych w listach wydarzeń.

W przypisach podajemy na ogół źródła informacji, jednakże z pominięciem podstawowych encyklopedii, słowników biograficznych i herbarzy szlachty polskiej; ich pełny wykaz znajduje się w *Bibliografii*. Na materiały te powołujemy się w szczególnych przypadkach, gdy np. chodzi o jedyne źródło informacji lub o cytaty tekstu autorskiego. Adresy podajemy wg „Przewodników Warszawskich” (na lata 1826, 1827 i 1829).

Daty premierowych przedstawień teatralnych i operowych przytaczamy wg *Pipers Enzyklopädie des Musiktheaters* (1986–1998), katalogu Eugeniusza Szwanowskiego (1973) oraz informatora *Dramat obcy w Polsce 1765–1965* (Hałabuda 2001, 2004). Również te prace nie są na ogół wymieniane w przypisach.

Gdy powołujemy się w przypisach na dalsze listy Chopina, pisane po wrześniu 1831 i niewchodzące w skład niniejszego tomu, odsyłamy do wydania B. E. Sydowa (1955).

Do korpusu listów został dołączony trzyczęściowy *Aneks*. Pierwsza jego część zawiera fragmenty z *Albumu Fryderyka Chopina* (1829–1831); druga – *Noty biograficzne* – obejmuje biogramy rodziny i najbliższych przyjaciół Chopina (w tym tomie tylko z okresu warszawskiego); trzecia zawiera *Zapowiedzi i recenzje koncertów Fryderyka Chopina oraz wzmianki o utworach* (styczeń 1818 – sierpień 1831).